

DÂVÛD-İ HALVETİ 'NİN « GÜLŞEN-İ TEVHİD » İ

NECATİ ELGİN

Selçukluların inkırâzından sonra, Osmanlıların Anadolu'da siyâsî vahdeti kuruşuna kadar geçen devrede, muhtelif Türk beyliklerinin, kendi hâkimiyetlerinde bulunan bölgelerde te'sis ettikleri müteaddid san'at ve ilim merkezlerinin Türk edebiyatının Anadolu'da teşekkül eden kısmının inkişâfındaki büyük hizmetleri mâlûmdur. Bu beyliklerin birbirleri ile yarışan teşvik ve himâyeleri sâyesinde, tercüme, nakil ve te'lif şeklinde gelişen harâretli bir edebî ve ilmî faâliyetten bugün elimizde hayli eser bulunmaktadır.¹ İşte, bu makalede bahis mevzûu edilmek istenilen, Dâvûd-ı Halvetî'nin « *Gülşen-i tevhîd* » i mezkûr devrede vücuda getirilen son eserlerden biridir.

Hayatı hakkında pek az mâlûmata sahip bulunduğumuz Dâvûd-ı Halvetî², Mudurnulu'dur ve Halvetîye tarîkati şeyhlerindedir. Bu sebeple « Mudurnî » ve « Halvetî » nisbeleri ile anılmaktadır. Seyyid Yahyâ Şîrvânî³ (ölm. 869, Bakû) 'nin halîfelerinden Habîb-i Karamânî' nin⁴ halîfesidir. Zamanının mühim şeyh ve âlimlerinden olduğu anlaşıl原因 müellifin İsfendiyar-oğulları nezdinde büyük bir itibarı vardı. Nitekim tasavvufa dair bâzı mes'elelerin izahını istediği zaman, Kızıl Ahmed Bey'in Dâvûd-ı Halvetî'ye mürâcaat etmesi bunu açıkca gösterir.

¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, Ankara 1937; a. mll., *Osmanlı tarihi*, I (2. baskı) Ankara 1961; tür. yer.

² Dâvûd-ı Halvetî hakkında bk. Taşköprülü-zâde, *eş-Şakâ'ikü'n-nu'mâniyye*, Bulak 1299, I, 580 v. d. (hâşiyede); Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, (nşr. Şerefettin Yaltkaya - Rifat Bilge), İstanbul 1941-43, II, 1505; M. Süreyya, *Sicill-i osmânî*, II, 342; Bursalı Tâhir, *Osmanlı müellifleri*, I, 69.

³ Yahyâ Şîrvânî için bk. Mâhmud Hulvî, *Lemezât*, Üniversite Kütüphanesi, TY. nr. 1394, vr. 144^a v. d.; Harîrî-zâde Şeyh Kemâleddin el-Halvetî, *Tibyânü vasûilü'l-hakâ'ik*, İbrahim Efendi Kütüphanesi (Süleymaniye), nr. 430-432, I, 246 a v. d.

⁴ Habîb-i Karamânî, Halvetîye şeyhlerinden olup, 902/1496-7 'de Amasya'da ölmüştür (*Osmanlı müellifleri*, I, 58).

« *Gülşen-i tevhîd* » adını taşıyan⁵ büyük manzum eseri onun tefsîre, hadîse, sâir islâmî ilimlere ve bilhassa tasavvufa dâir geniş mâlûmatının açık bir delilidir. Dâvûd-ı Halvetî'den bahseden kaynakların hepsinde, onun « *Gülşen-i tevhîd* » adında bir eserinin bulunduğu kaydedilmektedir. Fakat, eser hakkında verilen bilgiler ekserîya eski bir kaydın bâzen aynen, bâzen tâdil, hattâ tahrîf ile nakil ve tekrârı hissinin uyandırmaktadır.

Taşköprülü-zâde⁶, Kızıl Ahmed'in Dâvûd-ı Halvetî'ye bir mektup göndererek ondan tarîkat ehli arasında ma'ruf olan *devâ'irü'l-hams* hakkında mâlûmat istediğini, şeyhin de buna cevap olarak "büyük bir kitap" kaleme aldığı, « *Gülşen-i tevhîd* » adını verdiği bu eserde sülûk dâirelerinden yedisini (*ed-devâ'irü's-seb'a*)⁷, izâh ettiğini, türkçe ve arabca ile karışık olarak te'lif ettiği manzum eserinin tarîkat ehli arasında çok râğbet gördüğünü zikreder⁸. Kâtib Çelebi bu mâlûmatı biraz kısaltarak tekrarlar.

Daha muahhar kaynaklarda, ya buna benzer kısa ve mübhem kayıtlar vardır, veya eserin ilk redaksiyonundan bahseden, yahud da ilk muhtasar şeklini gören eski bir müellifin kaydına dayanıldığı intibâhı veren, kısa bilgiler bulunmaktadır.

Bütün bu kaynakların verdiği bilgiler ne olursa olsun, bugün eserin ikinci redaksiyonu olan genişletilmiş şekli elimizdedir ve bizzat müellif aşağıda nakledilecek beyitlerinde eserin te'lif sebebi ve ilk şekli hakkında en açık ve tatmin edici bilgileri bizzat vermekte, bu arada eserin te'lifinde, Kızıl Ahmed'in arzû ve ısrârının âmil olduğunu da belirtmektedir.

⁵ Şâhidî İbrâhim Dede (ölm. 957/1550)'nin de *Gülşen-i tevhîd* adlı farsça ve mesnevî tarzındaki meşhûr eseri (telifi 937/1530-31)'de, görüldüğü gibi, aynı adı taşımaktadır; Şâhidî İbrâhim Dede ve eserleri için bk. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 132-137.

⁶ Şakâ'ik, göst. yer.

⁷ Bahsedilen devâir-i seb'a *etvâr-ı seb'a* olacaktır. Eserin mevcut nüshasında da mühim bir yer tutan *etvâr-ı seb'a*, seyr ü sülûkün yedi mertebesidir. Her *ta'vir* Hakk'a kavuşmak için ruhunu tasfiye edecek olan sâlikin ereceği bir makama delâlet eder.

Tasavvufa dâir muhtelif eserlerde bu husûsta izâhata teşâdüf edilir. Her tavrın makamı ve bu makamdaki sâlikin nefsinin hâl ve keyfiyetini gösteren bir cedvel için bk. *Tibyanü vasâ'ilü'l-hakâ'ik*, I, 345 a; burada İbrâhim Halvetî'nin *etvâr-ı seb'a*-yı izâh eden bir manzûmesi de vardır. Ayrıca müellifin şeyhi Habîb-i Karamânî'nin gene *etvâr-ı seb'a* hakkında manzûm bir eser yazmış olduğuna da işâret etmek icab eder (*Osmanlı müellifleri*, I, 58). Her hâlde müellifimiz bu eserden istifâde etmiş olmalıdır.

⁸ *Keşfü'z-zunûn*, göst. yer.

Eser, Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde 5695 numarada kayıtlıdır. Sırlı meşin, şîrâzeli bir cilt içinde 226 varaktır. Ebâdî 285 x 170 (230 x 170) mm., kâğıdı samanî, âharlıdır. Her sahifede çift sütun üzerine, nesh ile 10 satır bulunmaktadır. Bahis başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eser 1042 şevvâlinde (1633 nisan-mayıs) Hâcî Alî b. Hâcî Ya'kûb Erzurûmî tarafından istinsah edilmiştir.

Baş (vr. 1 b) :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ
ابتدا اولندی اسم الله یعنی اکیم بشنبد بسم الله ايله
او قودق ابتداده اسم الله دیدوک هم شکر ایدوب الحمد لله

Son (vr. 226 b) :

صلوات ویر محمد مصطفایه گوزوم نوری حیب اصطفايه

İstinsah kaydı (vr. 226 b) :

قد وقع الفراغ عن تحرير هذا الكتاب گلشن توحید عن يد اضعف العباد
الحاجی علی بن [ال] حاجی یعقوب الخطیب السابق جامع کبیر ارضروم... فی یوم احد من
شهر شوال سنة اثنی و اربعین و الف من هجرة النبوة...

Bâzan vezni bozacak derecede istinsah hatâlarına düştüğü de görülen müstensihin, hayli yeni olmasına rağmen, bu yazmayı eski bir nüshadan istinsah ettiği, bilhassa dikkat sarfederek ve özenerek sâdik kalmak istediği imlâdan anlaşılmalıdır. Nitekim, eserde, daha ziyâde eski tarihli türkçe eserlerde görülen bir imlâ tatbik edilmekte, seslilerin çoğu - hattâ bâzen kelime sonundaki sesliler- hareketlerle gösterilmektedir.

Müellifin, eserinin mukaddimesinde bahsettiği Ahmed b. İsfendiyâr, Candar -oğulları veya diğer adı ile İsfendiyar -oğulları hükümdarı İsmâil Bey'in kardeşi ve rakîbi Emîr Ahmed'dir⁹. Kızıl Ahmed, ağabe-

⁹ İsfendiyâr-oğullarının son yılları ve Kızıl Ahmed Bey için bk. Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Çiftçioğlu N. Atsız, İstanbul 1947, s. 204-5, 208; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter*, nşr. Şerâfettin Turan (T. T. K. ya-

yisi İsmâil'in hükümdâr olmasından muğber olarak Fâtih'in yanına geçerek (847/1443) Osmanlıların hizmetine girmiş, bu arada kendisine Bolu sancağı verilmiştir. 865/1461'de Kastamonu'nun ilhakı için yapılan sefer üzerine İsmâil Bey Sinop kalesine çekilmiş, Kızıl Ahmed ise Fâtih tarafından Kastamonu beyliğine nasbedilmiştir. İsmâil Bey, vezîr-i âzam Mahmud Paşa tarafından yapılan teklif üzerine mukavemet edemeyeceğini anlayarak kaleyi teslim etmek mecbûriyetinde kalmıştır. Bu hadiseden sonra Kızıl Ahmed'e «tabl u alem» verilerek Kastamonu'ya gönderildi ve bu sûretle Osmanlılara tâbî olarak bir yıl kadar emirlik yaptı. Bu sebeple bâzı tarihlere göre İsfendiyar-oğulları'nın son hükümdarı İsmail Bey, bâzılarına göre ise Kızıl Ahmed'dir.

Kızıl Ahmed pek kısa süren bu tâbî hükümdarlığından azledilerek tâyin edildiği Móra sancakbeyliği'ne gitmek istememiş ve yol hazırlığı için müsâade alarak uğradığı Bolu'dan âilesini ve kendisine bağlı kimseleri alıp kaçarak Karamanoğlu İbrahim Bey'e iltica etmiş ve daha sonra da Uzun Hasan'ın yanına geçmiştir. Kızıl Ahmed böylece Fâtih'in vefatına kadar (886/1481) Akkoyunluların yanında kaldı. Sultan Bâyezid devrinde (886/1481-918/1512) döndü ve tekrar Osmanlı hizmetine girdi. Kendisine, İbn-i Kemal'in ifâdesine göre, «kadîm mekânı» olan Bolu¹⁰ ihsan olundu.

Osmanlılarla aralarında bâzı yakın akrabalıklar da bulunan «Candar-oğulları», hânedânın altıncı hükümdarı olan İsfendiyâr'dan sonra onun adına nisbetle «İsfendiyâr-oğulları» diye anılmış, daha sonraları da, bu âilenin yetiştirdiği pek çok mühim şahsiyetten biri ve Murad III'in müsâhibi Şemsi Paşa'nın taktığı «Kızıl Ahmedliler» ünvanını almıştır.

İsfendiyâr-oğulları, Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının, ilmin gelişmesinde en büyük teşvik ve alâkayı gösteren beyliklerden biri idi. Adı geçen İsmail Bey'in zamanına bu bakımdan bilhassa işaret edilmelidir. Kendisi de âlim ve «*Hulvîyât-ı şâhi*» adlı bir eserin müellifi olan bu hükümdarın gösterdiği itibâr ve ihsanlar sâyesinde Kastamonu

yınlarındun); Ankara 1957, s. 185-191, 199-201; M. Süreyyâ, *Sicill-i osmânî* I, 192 (burada verilen mâlûmat çok hatalıdır); Halil E'dhem, *Düvel-i islâmîye*, İstanbul 1927, s. 303 v. dd.; Talât Mümtaz Yaman, *Kastamonu tarihi*.

1935, s. 169 v. d.; J. H. Mordtmann, *İsfendiyar-oğulları* (İ. A, V/2, 1072-74); İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, Ankara 1937, s. 23-26; a. ml., *Osmanlı tarihi*, Ankara 1961, I, 87-91; a. ml., *Osmanlı tarihi*, Ankara 1949, II, 49-50, 93-94, 96; Selâhattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in siyâsî ve askerî faaliyeti*, Ankara, 1953, s. 256-259.

¹⁰ Aş. bk.

Anadolu'nun en yüksek kültür ve ilim merkezlerinden biri olmuştur.

Burada tanıtmak istediğimiz eser, bu hânedânın alâka ve teşviki ile kaleme alınmış son mahsûllerden biri olup, Kızıl Ahmed 'in de kardeşi gibi, devrinin âlim ve ediplerine karşı beslediği alâka ve itibârı göstermektedir.

Müellifimiz Dâvûd-ı Halvetî, yukarıda da işaret edildiği gibi, Mu-durnulu olup, bu sebeple « Mudurnî » nisbesi ile de anılmakta idi. Kızıl Ahmed ile olan alâkası bu bakımdan tabiidir. Nitekim Kızıl Ahmed daha, İsmâil Bey'in hükûmdarlığı zamanında Fâtih tarafından Bolu sancakbeyliğine tâyin edilmiş, Bâyezid zamanında da ona tekrar aynı sancak verilmişti. Ailesi, asıl ikametgâhı orada idi¹¹. Bizzat müellifin ifâdesine göre¹² Kızıl Ahmed, ondan bir mektupla büyük şeyhlerin bâzı sözlerinin açıklanmasını istemiş ve Dâvûd-ı Halvetî de bunların izâhına dâir mensûr ve küçük bir risâle yazarak ona okumuştur. Anlaşıldığına göre gene, bu risâleyi pek beğenen Kızıl Ahmed'in arzusu üzerine derhal mufassal olarak aynı mevzûu nazmen kaleme almış, eserine bir de « *dîbâce* » ilâve etmiştir. Bunu müellif şöyle anlatıyor (vr. 32 a) :

Der beyân-ı sebab-i te'lif-i kitâb

Hele biz imdi maksâda gidelüm

Sebeb n'oldu beyân anı idelüm

Meger kim ululardan bir ulu dost

İdinmişdi bu biz bendesini dost

İdübdi can diliden itikâdı

Özi deroiş velî Ahmed Beg adı

Ya'ni kim Ahmed Beg İbn-İsfendiyâr

Var idi cânında şevk ü derd-i yâr¹³

¹¹ Meselâ, İbn-i Kemal onun, Karaman-oğullarına kaçışından önce Bolu'ya uğraması hadisesini anlatırken, bu şehir için "... eski yeri idi" (*aynî eser*, s. 200) der. Daha sonra Bâyezid devrinde ona Bolu sancağının verilmesini de "Bolu iklimi ki kadîm mekânı idi, ihsan olundu" ibâresi ile nakleder (s. 201).

¹² Aş. bk.

¹³ Bâzı beyitlerin vezni, görüldüğü vechile bozuk. Bu, müstensihlerin tahrîfinden ileri gelmiş olabilir. Nitekim, bu beyti şöyle okuyabiliriz :

Ya'ni kim Ahmed ibn İsfendiyârî

Var idi cânında şevk u derd-i yârî

Adı « beg » di velîkin zâtı ârif
 Ki kesbetmiş idi hayli maârif
 Meşâyih sözleri remzin tuyardı
 İşâret ehlinün gamzin tuyardı
 Hak anı hazretine vâsıl etsün
 Murâdını cemî'an hâsil etsün
 Var idi hüsn-i zannı bu fâkire
 Bu kemden kem vü ahkerden hakîre
 Yazup bir kâğıda bir kaç kelâmı
 Bu biz bendesine idüp selâmı
 Meşâyih sözlerinden nice sözler
 Yazup vermiş demiş ki sizler¹⁴
 Ne dimektür, bularun mâ'nasını
 Yazuben bildüresiz bize anı
 Bu sözler şerhi için bir berâtı
 Yazub hall idesüz bu müşkülâtı
 Nedir remzi bu sözlerün beyan kıl
 Bu esrârı bize keşf ü iyan kıl
 Deyüb böyle temennâ eylemişler
 Ki istimdad yönünden söylemişler
 Bu işde bende yoğidi'stîât
 Velî kıldım ulü'l-emre itâat
 Didim ey Hak sana dutdum yüzümi
 Bîlürüm tâkatim yok kend-özümü
 Şikeste beste yazdım ol kelâmı
 Huzûrunda okudum bi't-temâmî
 Bu şevklü sözler (anı) kıldı şevvâk
 Bu zevklü sözler anı kıldı zevvâk
 Urup na'ra olup vecd etdi girye
 Didî dur kim derem gözüm beriye
 Çü geldi sahve kamusun okudum
 Bu gülşende çü bülbül-veş şakıdum

¹⁴ Harekeli olan metinde « vermiş » ve « demiş » kelimselerinde « şin » harfleri kesre ile harekelidir ki, bu hareketlerle mısraî « yazup vermişî demişî ki sizler » şeklinde okuyunca vezni düzelir.

*Didi kim bârek Allah etdi tahsin
 Hezârân âferinle etdi tahsin
 Meger kim nesr idi ol vakt yazılan
 Ki sonra manzum oldu bu düzilen
 Hem ol muhtasar idi yazduğumuz
 Risâle eyleyüben düzdüğümüz
 Ki sonra eylenildi bu mutavvel
 O sözlere cevâb id'olan evvel
 Buna dîbâce dahi yazmamışdık
 Ki bu kânûn üzere düzmemişdik
 Bu kez didi ki lûtf eylen bunu siz
 İdin bir yâdigâr kim anılasız
 Okuyanlar kıla size duâyı
 Gerekdür kişiye hayır-duâyi*

Mühim kısmı mesnevî tarzında olan « Gülşen-i tevhîd » yer yer kasideler, gazeller ve rubâileri de ihtiva etmektedir. Tevhîd, Hazret-i Muhammed ve ona salât hakkında uzun bir kısım ihtiva eden eserde, yer yer 'Aftârin « Pend-nâme » si ve Mevlânâ'nın « Mesnevî » sinde görüldüğü gibi bâzı hikâyeler mevcûddur ki, bunlar tasavvufi-ahlâkî mevzuları ihtiva eden remzî kıssalardır.

Yukarda zikredildiği gibi, tarihî kaynaklarda bahis mevzû edilen *etvâr-i seb'a*, bu genişletilmiş redaksiyonda da hemen hemen eserin dörtte birini teşkil eder. Ayrıca yukarıya alınan mısralarda müellifin bildirdiği gibi, bâzı âyet ve hadîslerin, Hazret-i Ali'nin ve büyük şeyhlerin sözlerinin tercüme ve izahları eserin büyük kısmının mevzûudur. Bunlar kırmızı mürekkeple ve başlık şeklinde alınmış, tercüme, tefsir veyâ şerhleri manzûm olarak verilmiştir. Sözleri alınan şeyhler arasında Abû Sa'îd Abî'l-Hayr (ölm. 440 / 1049), Şihâbeddîn Sühreverdî (ölm. 632 / 1234 - 5), Muhyiddîn İbn al-'Arabî (ölm. 638/1240), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ölm. 672/1273), Seyyid Yahyâ Şîrvânî (ölm. 869/1464), Şeyh Habîb-i Karamanî (ölm. 902/1436-7) v. s. vardır.

Arabca ve farsçayı çok iyi bildiği, tefsir, hadis v. s. gibi islâmî ilimlerdeki, bilhassa tasavvufî bahislerdeki vukufu eserinde açıkça ve kolayca görülen Dâvud-ı Halvetî, devrinin dikkate ve tedkike şâyan sîmâlarından. Şimdilik onun bu eserinin gerek ilk muhtasar şeklinin, gerekse bu genişletilmiş ikinci redaksiyonunun bir başka nüshasına

muhtelif kütüphane kataloglarında tesadüf edilmiyor. Bununla berâber, İstanbul ve Anadolu kütüphanelerindeki yazmaların doğru ve tam bir tesbîti, birçok eserler için olduğu gibi, bahis mevzuu « *Gülşen-i tevhîd* » için de başka nüshalarının meydana çıkması ihtimali bakımından çok ümitlidir.

Biz bu yazıda bahis mevzuu eseri, tarihî kadrosu içerisinde takdim ve mevcut nüshasının tavsifi ile iktifâ ettik. Fakat, Türk edebiyatının tâlimî-manzum mahsûlleri arasında açık ve temiz türkçesi ile ehemmiyetli bir yer alması gereken bu eser, taşıdığı dil ve san'at değeri ile muhtevası bakımından ayrıca ele alınmalıdır.